

Черленяк І.І., Машіко К.С.

25 РОКІВ МОДЕРНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КАПІТАЛІЗМУ?

У статті проблему переходу до модерного капіталізму в Україні розглянуто на основі моделі економічної самоорганізації. Здійснено аналіз змісту еволюційних викликів економічного, управлінського та соціального характеру для наздоганяючої трансформаційної економіки України. На основі аналізу динаміки основних соціально-економічних показників зроблено висновок, що в Україні сформувався периферійний капіталізм третьосортного татунку при якому геометрично буде зростати обсяг зовнішнього боргу якщо не самоорганізується система господарювання у формі моделі сучасного капіталізму.

Ключові слова: капіталізм, соціалізм, економічний ріст, самоорганізація, національна економіка.

Постановка проблеми. В переломних 1989-1991 роках в українському суспільстві гостро звучали дискусії та циркулювали смислові оцінки доцільності зміни соціалістичної директивно-адміністративної системи на більш модерну соціально-ринкову. Оцінки передбачали зміну не тільки владно-політичних, але і соціально-майнових та соціально-економічних відносин, стосунків, взаємодій, пріоритетів та цілей. «Революція електоральних емоцій» 2004 року та «Революція Гідності» демонструють як глибину соціально-політичного та економіко-соціального конфлікту в Україні так і те, що зміни виявилися невдалими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує багато розробок як західних, так і вітчизняних фахівців стосовно проблематики ціннісних критеріїв еволюції капіталізму. Цими питаннями займалися М. Алле, М. Армстронг, Л. Брентано, П. Бурдье, Т. Веблен, Е. Гідденс, Дж. Голдторп, Р. Дарендорф, Дж. Еванс, Г. Еспін-Андерсен, Ф. Енгельс, Р. Коммонс, Дж. М. Кейнс, М. Кондратьєв, К. Маркс, А. Маршалл, Дж. С. Мілль, В. Парето, С. Подолінський, К. Поланьї, Е. Райт, Дж. Роемер, П. Самуельсон, М. Севедж, А. Сен, А. Сміт, Я. Тінберген, А. Тойнбі, Ю. Хабермас, Й. Шумпетер та інші. Серед вітчизняних вчених аналізу еволюції та функціонування моделей соціально-економічного розвитку України в

рамках сучасної системи господарювання присвячені праці А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, С.В. Мочерного, Ю.М. Пахомова, В.Р. Сіденко, О. І. Соскіна, Н. А. Татаренко, В.П. Череваня, А.А. Чухно та багато інших.

Невирішені частини загальної проблеми. Через 25 років Україна є країною, яка все ще знаходиться на «зародковому» етапі трансформаційного шляху. Вона 25 років тупцює по колу відновлення «старих» проблем. Проблем, які в розвинутих країнах успішно розв'язують реформуванням сфер власності, діяльності та управління. В Україні протягом періоду її новітньої історії неодноразово оголошувалося про проведення реформ. Парадокс трансформаційної політики реформ в Україні в тому, що в деякі періоди часу широкому загалу здавалося, що основна мета та завдання органів та інститутів держави є не що інше, як процес проведення реформ політиками заради існування стану реформ, як процесу самовідтворення цих політичних команд та їх впливів на економіку. Але ще більше неясно, який суспільно-економічний лад формується і яка модель ефективної економіки має цьому ладу відповідати. Незрозуміло також, що ми в Україні за 25 років побудували в економіко-майновому сенсі: капіталізм чи феодалізм, вільне від капіталістичної експлуатації суспільство чи переобтяжене капіталістичною експлуатацією суспільство. Актуальною невирішеною проблемою є дослідження граней змісту фазового переходу від радянського соціалізму, тобто державного капіталізму у соціально-розподільчій смисловій оболонці, до приватного підприємництва, пошук економічних індикаторів якості переходу.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є аналіз змісту еволюційних викликів економічного, управлінського та соціального характеру для наздоганяючої трансформаційної економіки України.

© Черленяк Іван Іванович, д.н. з держ.упр., професор, завідувач кафедри міжнародного бізнесу, логістики та менеджменту, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», тел.: +38(099)3019642, e-mail: cherlenyakjj@mail.ru

Машіко Катерина Сергіївна, к.е.н, доцент кафедри міжнародного бізнесу, логістики та менеджменту, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», старший науковий співробітник Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України тел.:+38(050)9802741, e-mail:ekaterinna333@gmail.com

Опис основного матеріалу дослідження. В зрілий період розвинутої радянської індустріальної епохи 1960-1985 роках економічні відносини і їх особливості на території нинішньої України мали безперечно низку недоліків, пов'язаних не лише з планово-централізованою системою, але із галузевою структурою економіки. Але в цілому стан системи національного господарства УРСР характеризувався достатньо високим рівнем індустріально-аграрного розвитку.

Порівняння окремих відкритих показників до та після здобуття незалежності, свідчить про суттєві спади у галузях виробництва товарів народного споживання (легкої, харчової промисловості, аграрній сфері). До прикладу, виробництво товарів народного споживання у 1988 році складало 104,8 млрд дол. США (63,6 млрд руб.), а у 2000 році –5,5 млрд дол. США (29,8 млрд грн.). Продукція сільського господарства (по всіх категоріях господарств) у 1988 році становила 79,7 млрд дол. США (48,4 млрд руб.), у 2000 році –27,8 млрд дол.США (151,0 млрд грн), у 2015 році – 100,6 млрд дол. США(2439,5 млрд грн)¹. Такі скорочення, можливо, є ціною, яку довелося сплатити державі за суверенітет та нагоду соціально-економічного та майнового реформування країни. А можливо, це плата за бездарність новоявлених бізнесменів та бюрократів? Постає також питання, чи результативно використана нами, українцями, ця нагода? І чи зуміли ми, українці, створити економічно ефективний новий суспільний устрій? І взагалі що за спосіб виробництва ми «накомбінували»?

Базовими підвалинами капіталізму є приватна власність, ринкова економіка з усіма її складовими, схильність до підприємництва, особиста ініціатива та підприємницька діяльність, раціональність та ефективність використання ресурсів, а також максимізація прибутку. Чи сформовані ці підвалини економічної ефективності і що за будова на них споруджена?

Зміна суспільного устрою «після соціалізму» беззаперечно зв'язана із проблемами раціональної та суспільно ефективної приватизації. Щодо процесу приватизації в Україні та його передумов варто сказати, що інституціональні рамки існування приватної власності почали визначатися майже відразу

після здобуття незалежності. Вже до прийняття Конституції України, було прийнято цілу низку законів, відповідно до яких відбувалася приватизація державного сектору і державного майна. Однак «оскільки ініціатором роздержавлення була влада, то її представники (партійно-господарська номенклатура) в ході приватизації лише юридично оформили колишню державну власність. Державно-бюрократична власність перетворилася у приватно-бюрократичну» [10]. Відповідно, наслідком кількох приватизаційних етапів стала монопольна концентрація підприємств цілих секторів у власності невеликої кількості осіб.

Впродовж 1992—2001 рр. за сертифікати було продано 47% майна великих і середніх підприємств. Однак реально ціна українського приватизаційного сертифіката на чорному ринку (а тільки там вони і продавалися) не перевищувала 10 дол. США і досить швидко спустилася до 2 дол. Фінансові посередники, розпоряджаючись сертифікатами, не виконували своїх зобов'язань. Станом на 2003 рік в Україні налічувалось понад 18 млн. акціонерів, які не могли вигідно продати свої акції та не отримували за ними доходів [7].

«Протягом 70 років переслідувалися і були знищені всі форми незалежної від держави самодіяльності громадян» [7]. Однак за роки незалежності поступово скорочувалася частка населення, яка представляє найманих працівників (Рис.1.). Якщо у радянський період співвідношення працівників і всіх зайнятих в економіці коливалося від 95 до 98%, то після здобуття незалежності вона, регулярно зменшуючись, досягла 57,8% у 2015 році.

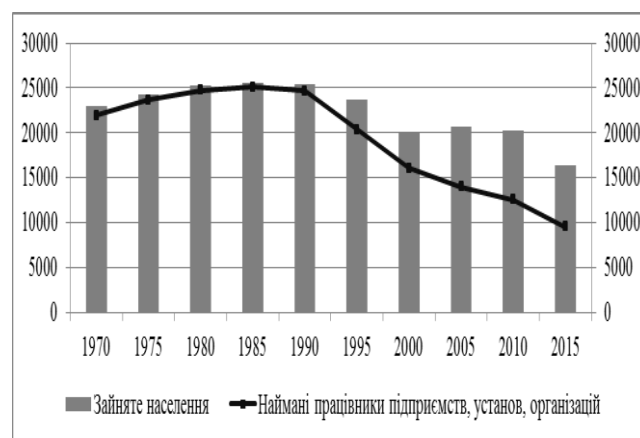

Рис. 1. Зайнятість населення УСРСР та України, тис.осіб*

*Побудовано на основі [6; 8, с.356]

¹ Для розрахунків взято наступні курси валют: 0,607 руб. за 1 дол.США (1988 р.); 5,440 грн за 1 дол.США (2000 р.); 24,259 грн за 1 дол.США (2015 р.)

На тлі, безперечно, негативних тенденцій звуження ринку праці загалом така ситуація свідчить про зростання кількості осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, в тому числі підприємництвом. Однак ця підприємницька активність сформувалася переважно у обслуговуючих секторах, торгівлі, транспорті, сфері послуг як примітивна самодіяльність. Стосовно існування «формальностей» ринкової економіки, то, безперечно, конкуренція і основні інститути ринку в Україні поступово викристалізуються. Проте у наслідок процесу приватизації,

національні особливості якого були описані вище, сформувалися великі і потужні сфери- та галузі- монополісти, «власники» яких використовують вигідне конкурентне становище не для оновлення і модернізації, а для цілей власного збагачення. Володіючи відповідними важелями впливу, вони здатні створювати нездоланні бар'єри входу на «ринок», не допускаючи взагалі конкурентної боротьби. Як результат, попри окремі періоди підйому, загалом економіка України не вийшла на шлях планомірного зростання і розвитку (Рис. 2).

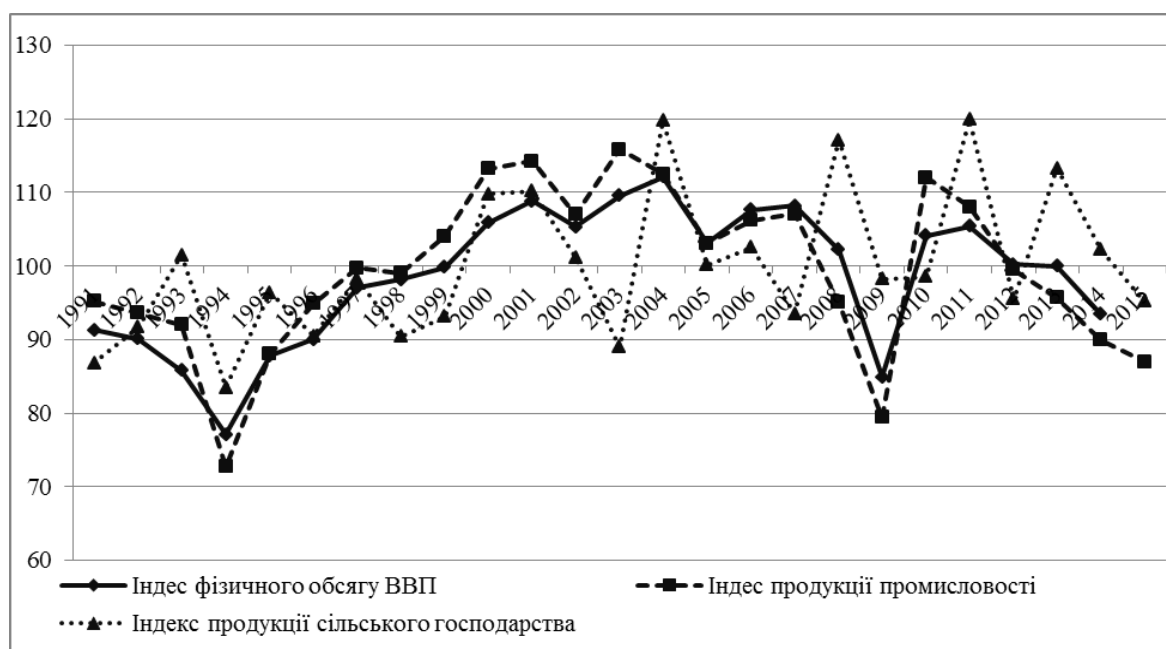

Рис. 2. Індекси змін у обсягах продукції промисловості, сільського господарства та ВВП України (у % до попереднього року)*

*Побудовано на основі [6]

Незважаючи на період зростання обсягів ВВП між 1999 та 2008 роками, Україні так і не вдалося досягти рівня 1990 року. Тенденції змін обсягів продукції у промисловому виробництві практично повністю збігаються із «поведінкою» ВВП. Такі «коливання» можна було б пояснити

регулярним впливом зовнішніх факторів, на які в умовах глобалізації складно вплинути і протидіяти їм. Однак дослідження змін у структурі економіки відображає інші тенденції (Табл. 1).

Таблиця 1
Структура валової доданої вартості в розрізі секторів економіки (в основних цінах), %*

Сектор економіки	1991	2001	2004	2014
Сільське, лісове та рибне господарство	22,4	16,1	11,9	11,7
Промисловість	41,9	30,2	29,8	23,0
Будівництво	8,1	4,0	4,2	2,7
Торгівля, готелі, ресторани, транспорт	11,7	26,3	28,0	24,9
Фінансові послуги, страхування та інші ділові послуги	4,6	9,8	10,7	12,3
Інші послуги	11,3	13,6	15,4	25,4
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

*Укладено на основі [6; 12, с.83-84]

Внаслідок цих тенденцій значно послабилась економічна роль індустріального сектору. Частка сільського господарства скоротилася вдвічі, будівництва - в 4 рази. Натомість частка нематеріального виробництва (в тому числі фінансових спекуляцій) зросла у 2-3 рази, загалом склавши на кінець 2014 року 65,3% валової доданої вартості України. Безперечно, відносно зниження ролі індустріальної та аграрної сфер є притаманним для багатьох розвинених країн, які вступили у постіндустріальну стадію. Однак Україна до постіндустріального етапу ввійшла суто споживачем постіндустріального імпорту.

Проте така ознака капіталізму, як прагнення до максимізації прибутку, усе ж спричинила певні зміни у структурі економіки України, особливо у період докризового економічного зростання. Перетік капіталу з одних галузей в інші, за умови відсутності ефективного фондового ринку та банківської системи, відбувався без стратегічного плану саме у напрямку секторів із тимчасово вищою прибутковістю, нижчими потребами в інвестиціях і простішим входом на ринок. Причому держава не здійснила позитивного для стратегічної перспективи економіки активного втручання у зміну вектору структурних зрушень, що в ній відбувалися.

Через тісну взаємопов'язаність всіх соціо-економічних процесів наслідком зрештою став низький рівень раціональності у веденні господарства та неефективність використання ресурсів. Загалом в Україні існував період зростання рентабельності операційної діяльності підприємств. Так, у 2000 р. вона складала 2,7%, у 2005 р. – 7,%, у 2010 р. – 4,0%, а у 2015 році лише 1,0%. По промисловості рентабельність

скоротилася за десять років з 5,5% у 2005 р. до 0,8% у 2015 році. Якщо у 2005 році статистика не подавала загальної збитковості по жодному виду економічної діяльності, то за результатами 2015 року вже була низка збиткових секторів, серед яких торгівля, операції з нерухомістю, фінансова діяльність, будівництво, тимчасове розміщення і організація харчування. Відтак, частка збиткових підприємств загалом по економіці у 2000 р. складала 37,7%, у 2005 р. – 34,2%, а у 2015 р. – 40,5%.

За таких обставин надзвичайно актуальним є механізми банкрутства (принципові для екзистенції ефективного капіталізму). В Україні таких ефективних економічних механізмів фактично немає. Показовим в цьому плані є місце України в рейтингу ведення бізнесу («Doing Business») Світового Банку. З усіх субіндексів в Україні найгірший стан справ з врегулюванням процедури неплатоспроможності. Так, середній час ліквідації підприємства складає 2,9 років (для порівняння, у розвинених країнах – членах ОЕСР – 1,7 роки), а вартість затрат на процедуру банкрутства – 42% від вартості майна боржника (9% для країн-членів ОЕСР). Індекс ефективності нормативно-правової бази про банкрутство складає 8,5 балів з 16, а показник повернення коштів заявникам вимог (кредиторам, податковим органам, працівникам) – 8,3 центи з долара (72,3 центи для країн-членів ОЕСР [5]).

Необхідно зазначити, що впродовж тривалого часу вітчизняна квазіринкова система була досить зручною і для закордонних інвесторів. Безперечно, підвищення міри відкритості економіки України, яка особливо посилилась після 2004 року (Рис.3), має свої позитивні сторони

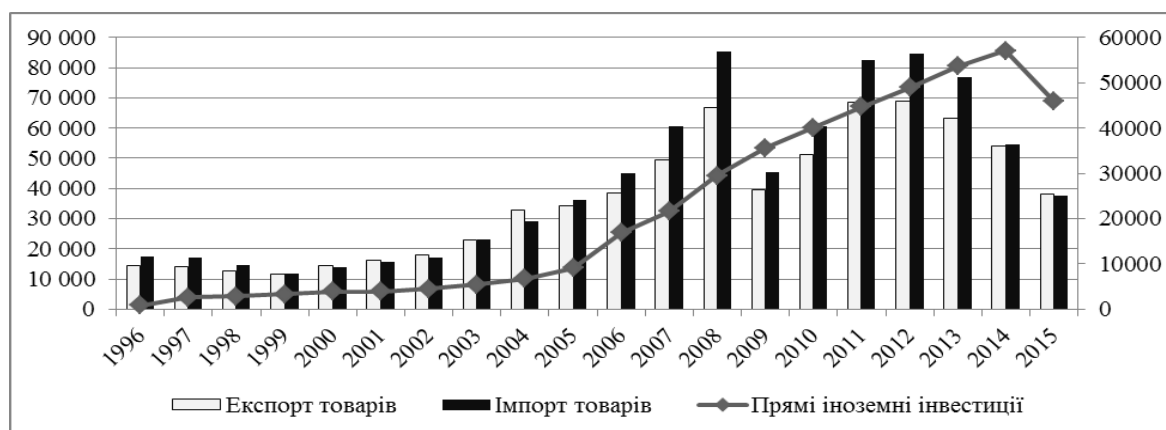

Рис. 3. Динаміка зовнішньоекономічної діяльності України, млн дол. США^{1*}

¹ Дані щодо прямих іноземних інвестицій наведені станом на початок року наростаючим підсумком

* Побудовано на основі [6]

Як бачимо, тенденції інвестування іноземцями коштів в економіку країни співпадають із динамікою зовнішньоторговельних операцій, адже закордонні партнери реагують на політичні та макроекономічні умови нашої держави відносно в однаковій мірі. Однак питання в тому, звідки і в які саме сектори вкладаються кошти, а також чим ми торгуємо? Отже, по-перше, станом на кінець 2015 року 27,1% всіх прямих іноземних інвестицій надійшло із офшорного Кіпру. По-друге, 27,3% інвестицій припадає на фінансову і страхову діяльність, 13,0% на торгівлю, 29,7% на переробну промисловість (в основному металургія, харчова промисловість і виробництво неметалевої мінеральної продукції, в яких ступінь зносу основних засобів становить більше 40%). По-третє, імпортуються в Україну переважно мінеральні продукти, трохи в меншій мірі хімія, полімери, машини і обладнання. Експортуються з держави зернові, олія, готові харчові продукти, руди, продукти хімічної промисловості, машини і обладнання. «Інтереси великого українського капіталу співпадають з інтересами капіталу центрального (авт. зарубіжного). Українські олігархи зацікавлені у економічних відносинах із Заходом через необхідність збуту, наприклад продукції металургійної та хімічної промисловості, яка приносить чималі прибутки. Західні капіталістичні країни зацікавлені у збуті своїх товарів та експорті інвестицій і, відповідно, криз. А разом вони зацікавлені у здешевленні робочої сили в Україні, що дозволить їм зберегти норму прибутку» [11]. Тобто у нас із капіталістичними країнами діють відносини і партнерства (часткового), і конкуренції (тотальної). Але конкурувати реально можуть тільки приблизно однаково ефективні економічні системи.

Експерти вважають, що українська економіка наділена певними «рисами капіталізму», однак його національні особливості дозволяють іменувати його «кумівським», «клановим», «олігархічним». В результаті у рейтингу «кланового» капіталізму від видання «The Economist» [14] Україна посіла у 2016 році 5 місце, залишившись позаду Росії, Малазії, Філіпін і Сінгапуру.

Але назвати український «залишок соціалізму – зародок капіталізму» кумівським чи олігархічним мало. Цей економічний метаболізм треба системно ідентифікувати. Адже капіталізм та соціалізм не тільки діалектичні смислові антагоністи. Капіталізм та соціалізм це певні реальні практики діяльності, певні діючі для власної екзистенції конкретно реальні суспільства, певні майнові та металічно-

психологічні уклади. Одночасно капіталізм та соціалізм - це категорії економічного, соціального та політичного пізнання. А процес пізнання є рефлексивно зв'язаним із покроковою щоденною реалізацією обставин соціально-економічної дійсності. Процес пізнання та «соціального проектування» економічної та соціальної дійсності формується та відтворюється на основі само референції суспільством самого себе. Є така «народна теза»: як корабель назвеш, так він і попливе. Але більш реалістичною є теза соціальних психологів: якщо поточна ситуація здається соціуму реальною, то вона дійсно впливає на формування реалій його майбутнього. Ми виходимо із принципу, що при оцінюванні, прогнозуванні та соціально-управлінському плануванні економічної еволюції важливо відділити ситуативно уявно-реальне від об'єктивних закономірностей еволюції таких суб'єктів-середовищ як соціум, політикум, економіка і бізнес.

Що ж реальне а що уявно-віртуальне в нашій 25 річній економічній історії? В 1991 році відбувся доленосний для нашого суспільства та для нашої нації, значимий для диверсифікації смислової основи цивілізаційного розвитку акт створення модерної суверенної державності. Але Україна на поточному етапі після 25 років модерного державотворення не може вважатися ні в економічному, ні соціальному сенсі успішною країною. У 1991 році з лона індустріально розвинутого радянського соціалізму Україна вихлюпнулася на широкий багато варіативний шлях «несоціалістичної» модернізації. Але сьогодні вже стає більш менш ясним соціологічним фактом, що трансформація УРСР в республіку Україна була для широких верств швидше наслідком втоми не стільки від соціалізму, скільки від «одно-компартійної» радянської влади. А для вузько-номенклатурного комуністично-радянського істеблішменту це було наслідком «втоми» від формалістично-соціалістичних обмежень на можливості приватновласницького легального збагачення.

Але волею долі в 1991 році вибір було зроблено. І неясно сьогодні, в що перетворився владний істеблішмент УРСР в новій Україні: в буржуазію чи у недолугу аристократію із жвавими апетитами до приватновласницького присвоєння національного багатства. А традиція вгамовувати апетити за рахунок використання свого положення і статусу у правлячої верхівки радянської системи формувались і розвивались роками. «Вже у 20-ті роки вищі радянські керівники жили із зовсім іншим достатком, ніж решта громадян ... Всі роки радянської влади в імперській країні була корупція. Легальна –

всілякі спеціальні розподільники, відомчі столові, кравецькі та взуттєві майстерні тощо. І нелегальна – отримання різноманітних продуктів, предметів і послуг службовцями. ... Серед них були прокурори, міліцейські начальники, інспектори санітарного контролю тощо» [3].

Як наслідок, висунутий «новими українцями» (екс ком-партійцями та екс «кбешниками») і екс «мвсниками») принцип приватизації національного багатства у «вищими силами обрані» приватні руки проходив під гаслом «грабуї компартією на колективізоване» (тобто народне)». Приватизація звичайно ж паралельно обрамлялася гаслами про формування класу ефективних власників. Але сьогодні, на 26 році нового типу економічного розвитку України, де ж ті ефективні власники та менеджери, що здатні відтворювати внутрішню конкуренцію і протистояти руйнівній силі зовнішньої? Чи це наплодилися просто паразитичні бюрократо-капіталісти, які «з одного боку, регулюють і контролюють якусь сферу ділового життя як «державні люди», а з іншого – роблять в цій же сфері гроші як приватні бізнесмени» [9].

Отже загальноекономічним є питання, чи ми взагалі йдемо до формування типажу ефективних підприємців, промисловців та аграріїв? А для самоусвідомлення, самореферування соціально-економічної реальності треба означити у цілому, до якого типу моделі економічної ефективності рухається система господарювання України. І урядовцям, і науковцям стверджувати, що «Україна» – це «вічно» транзитивне суспільство та трансформаційна економічна система, сьогодні, після 25 років трансформації, абсолютно шкідливо.

Для того, щоб зрозуміти куди все таки схиляється країна Україна, не просто як територія, яка географічно в середині Європи та в епіцентрі євроатлантичних глобалізаційних процесів, треба наново уяснити і істеблїшменту, і національному загалу, що ж це таке капіталізм, і що ж це таке соціалізм. Капіталізм як досвід, тобто як минула історична практика, і як сучасна діюча модель соціального управління. І капіталізм осучаснений – як перспектива ефективної моделі господарювання. Причому у таких фокусах змісту: поняття, концепт, практика господарювання, модель економічної реальності, практика соціальних відношень, модель соціальних відносин. Це не так просто, оскільки капіталізм як соціально-економічна практика та «теоретико-нормативна» система еволюціонує в межах кожної національної держави. Тому і модельний ряд капіталістичних систем національних держав видозмінюється від

шведського соціально-орієнтованого варіанту до жорстко-ліберального варіанту США. Але навіть в суто пізнавально-теоретичному просторі якісне осмислення образу капіталізму нетривіальне. Тривіальність лише в тому, що капіталізм – це смислове протиставлення і соціалізму, і феодалізму. Парадоксально, але соціалізм та капіталізм це не просто циклічно «тимчасові» концептуальні бази вибору, що «протистояли» в момент жовтневого перевороту 1917 року та у період напіврозпаду СРСР (від Горбачовської «демократичної» перебудови до «анти горбачовського» пакту «демократів-комуністів»). Тому, економічна проблема в тому, що республіка Україна виникла як «анти процес», як заперечення. Це частково пояснює недолугу трансформаційну стадію її економічної модернізації.

Соціалізм та капіталізм це дві грані діяльнісно-сислової діади, що виникла як заперечення феодалізму, як економічної та соціальної системи. Термін «соціалізм» був висунутий П. Леру і соціалістами-утопістами Р. Оуеном, А. Сен-Симоном, Ш. Фур'є в 1800 роки. Термін «капіталізм» утвердився на століття пізніше. Це опосередковано указує, що модель-образ капіталізму має набагато більшу смислову складність як моделі-образи феодалізму та соціалізму. Фундатор «буржуазної ринкової економічної теорії» А. Сміт (1723-1790) не вживав терміну «капіталізм». Не робив цього і К. Маркс: він писав про буржуазний спосіб виробництва, про буржуазне суспільство, про капітал. Згідно досліджень Ф. Броделя спочатку був прийнятий термін «капітал», потім «капіталіст» і тільки потім «капіталізм». Капітал розумівся найчастіше як цінності, запас товарів, гроші, і перш за все гроші, що приносять відсоток. «Слово капітал запанує в кінцевому рахунку лише в зв'язку з повільним «зносом» інших слів, який передбачав появу оновлених понять, перелом в знаннях» [1, с. 232-233]. З епізодично уживаного і політично навантаженого термін «капіталізм» перетворився в науковий і увійшов в науковий обіг в роботі В. Зомбарта «Сучасний капіталізм» в 1902 р., після виходу якої М. Вебер приступив до аналізу «капіталістичного духу». А вже в період Другої світової війни К. Поланьї доходить висновку, що капіталізм робить все суспільство і навіть культуру капіталістичними, підпорядковуючи всі сфери існування людини інтересам капіталістичного накопичення.

Ідеї праць Вебера, Зомбарта, Поланьї взаємодіючи з ідеями та моделями виробничої продуктивності Коба, Дугласа та інших, сформували розуміння змісту образів потенційно

продуктивної сили капіталів та продуктивної функції капіталізму. В середині ХХ ст. праці Мізеса, Шумпетера, Хайека сформували уявлення про інформаційну результативність ринкового механізму при капіталізмі та про загальну продуктивність ринкового капіталістичного способу виробництва. Праця Шумпетера «Капіталізм, соціалізм, демократія» окреслила платформу суспільного значення сучасного капіталізму як само організаційного цивілізаційно-модернізаційного шляху, ефективної моделі управління та організації економіки, що перманентно потребує модернізації, цивілізації та осучаснення свого змісту.

Й. Шумпетер випереджаючи українську поточну економічну історію прозорливо зауважує, що сам по собі ринок не гарантує економічної ефективності: «Між розумінням того, що погоня за максимальним прибутком і прагнення до максимальної продуктивності необов'язково сумісні, та доведенням того, що перше обов'язково (чи в абсолютній більшості випадків) означає друге, існує значно ширша прірва, ніж здавалось класикам» [13, с.103]. Таким чином, нашому суспільству, діловим колам, науковцям, урядовцям необхідно уявити, що у контексті вибору управлінських альтернатив, одним із базових варіантів побудови системи виробничих відносин є капіталізм, а іншим – соціалізм. Ці альтернативи володіють здатністю до самоорганізації рівнів ефективності системи господарювання та облаштування соціального життя в цивілізованому форматі. Їх «природне схрещення» дає безплідних економічних мутантів. Конвергенція певних інструментів соціального захисту та підтримки процесів відтворення робочої сили, капіталів, науково-технічного потенціалу допустима та доцільна. Проте організаційно-економічний механізм має бути визначеним інституціонально чітко з розуміння того, що існують в індустріальному та постіндустріальному економічному середовищі усього дві ефективні альтернативи.

А. Планово-директивний шлях без економічної свободи агентів, без прямої конкуренції виробників між собою та між виробниками і споживачами; без приватної власності на засоби виробництва.

Б. Капіталістичний з приватною власністю та економічною свободою, з правовою та соціальною відповідальністю за використання прав на економічну свободу, з конкуренцією. Більше того, із інститутами забезпечення свободи конкуренції, як противаги економічної свободи домінування виробника («постачальника») над

споживачем. А механізми реалізації свободи і економічної, і політичної повинні бути урівноважені механізмами відповідальності за дотримання норм реалізації свобод усіх агентів економічного та політичного життя.

Альтернатива вибору соціально-економічного устрою значима для України не сама по собі, а як альтернатива траєкторій цивілізаційної та індустріальної модернізації. При цьому виборі українську ситуацію розв'язання дилеми модернізація-трансформація обтяжують багато факторів. Зокрема такі, на які звернув увагу професор В. Будкін. «Важливою особливістю такого трансформаційного переходу є його інверсійний характер, пов'язаний з перестановками у послідовності економічних перетворень. Класичний тип формування ринкової економіки пов'язаний з переходом від аграрного суспільства до індустріального. Розвиток індустріальної системи створює науково-технологічний базис для утвердження ринкових відносин. ... Тому ринкове трансформування передбачає не тільки функціональну заміну планових зв'язків на ринкові, але й структурну перебудову (включаючи зміни в розміщенні продуктивних сил). Останнє завдання є незмірно складнішим від функціональних змін» [2, с. 76-78]. З точки зору рівня індустріальної розвитку у нас складеться парадоксальна ситуація: країна постійно втрачає ресурси, необхідні для накопичення капіталів, які нас можуть перевести у нову стадію розвитку. І при цьому система господарювання та управління не осучаснюється. А з точки зору теорії систем та кібернетики соціалістична та капіталістична економічні машини господарського відтворення національного продукту є двома різними системами з принципово різними механізмами саморуху. Перенесення певних технічних рішень та інструментів регулювання з одної машини до іншої при реалізації концептуального цільового задуму росту ефективності функціонування та екзистенції є можливим. Але сполучення двох різних видів управління та взаємно-антагоністичних джерел руху може привести до зупинки, до колапсу екзистенції економічної машини. Звичайно при високому рині технологічної (тут ділової) культури можливе поєднання двох типів моторів та приводних агрегатів при їх синхронізації. Але синхронізація у принципі можлива лише для досконалих агрегатів. Досконалість агрегату формується еволюцією однотипного модельного ряду розвитку (еволюції) агрегату. А в випадку України господарські агрегати безперервно втрачають рівень досконалості та раціональності.

До того ж системі соціального управління країни потрібно знайти «що і хто» зможе здійснювати в кібернетико-економічній машині таку «комп'ютерно-розрахункову» смислову синхронізацію? Ясно, що синхронізаційний «комп'ютер» потребує глибокого розуміння операційного, функціонального, процесного та мотиваційного змісту соціально-поведінкових та економіко-господарських середовищ-процесів. Розуміння змісту їх агрегатів. Тоді на базі класифікації типажів агрегатів можливо скомпонувати механізм такого «технічного рішення» що відповідає суті викликів економічної еволюції України.

Ідентифікація економічного та соціально-економічного ладу важлива тому, що економіка - це поведінкова практика. Поведінка економічних агентів залежить від їх філософсько-світоглядної та ментально-діяльнісних установок та рутин громадян, суспільних груп та страт. Якщо уряд, парламент та парламентські партії сором'язливо називають соціально-майнову приватновласницьку реформацію України «ринковими реформами» для широкого загалу, то знову й знову формується та відтворюється колективна безвідповідальність правлячого класу і правлячих кланів України за економічну та соціальну неефективність правління країною.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Копіювально-навздоганяльна трьох-секторна практика зростання сервісного сектору в умовах бідності населення в країнах неорганічної модернізації навздогін створює ризик консервації відставання. Безрезультативність такої моделі також детермінована інверсним характером розвитку «індустріального капіталу» України.

Стосовно системи смислових координат оцінювання змісту української економіки, способу виробництва та соціально-майнової

еволюції можна стверджувати, що в Україні за 25 новітніх років циклічно відтворюється статусно-номенклатурний соціалізм для капіталістів-власників та дикий феодально-буржуазний політико-економічний лад для найманих працівників. Насамперед, статусно-номенклатурний з точки зору відношення бар'єрів доступу загалу соціуму до владних та грошових ресурсів.

Стосовно економічної ефективності формування ефективного механізму ринкового інформування конкуруючих економічних агентів всі типи індикаторів указують, що наразі в Україні економіко-соціальна ефективність капіталів неприпустимо маленька. Першопричиною такого стану є конкуренція та партнерство капіталістів (потенційних виробників благ), підмінене конкуренцією кланів за владний ресурс та за можливості «роздачі-надбання» преференцій та ресурсів через бюджетний процес. Така «соціально-економічна» практика установилася як непряма форма феодально-буржуазної експлуатації номенклатурою організованих кланів, як інтегрованим сувереном країни, щодо своїх дезорганізованих співгромадян. Тобто статусної ново-української буржуазної номенклатури до фактично своїх підданих.

Стосовно системи координат світової економіки в Україні сформувався периферійний капіталізм третього гатунку при якому і далі геометрично буде зростати обсяг зовнішнього боргу. Цю безрезультативну перспективу можна змінити, лише якщо встановиться система господарювання із змістом та добре інституціалізованою формою, що відповідає одному із варіантів моделі сучасного капіталізму. Або жорсткого «китайського комунізму» із гільйотинами для номенклатури та олігархів..

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII вв. / Ф.Бродель. – М.: Весь мир, 2006. – 623 с.
2. Будкін В. Передумови і результати трансформації власності у постсоціалістичних державах /В. Будкін // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 76-82.
3. Глузман С. О корупції в ССРСР і сьогодні [Електронний ресурс] / С. Глузман // Ракурс. – 06.07.2016. – Режим доступу: <http://racurs.ua/1236-o-korruptcii>
4. Народное хозяйство СССР в 1988 г.: Статистический ежегодник / Госкомстат СССР. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 766 с. Режим доступа: http://istmat.info/files/uploads/17073/narodnoe_hozyaystvo_sssr_v_1988_g.pdf.
5. Офіційний сайт Всесвітнього Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Пасхавер О. Українські реформи, або Приватизацію ніхто не любить [Електронний ресурс] / О.Пасхавер // Дзеркало тижня. – 2003. – №34. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/ukrayinski_reformi_abo_privatizatsiyu_niht_o_lyubit.html

8. Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Вид-во «Консультант», 2007. – 551 с.
9. Тертичний О. О. Кумівський капіталізм як явище сучасної економіки України / О. О. Тертичний, О.А. Бородавка // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2015. – Вип. 51. – С. 84-88.
10. Хоменко В. Н. Проблема оновлення відносин власності в Україні [Електронний ресурс] / В. Н. Хоменко, О. А. Калініна // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2013. – № 3. - С. 57-61. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpabia_2013_3_16
11. Чемерис В. Як народжувався капіталізм [Електронний ресурс] / В. Чемерис // Українська правда. – 26 липня 2011. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/07/26/6419147/>
12. Шинкоренко Т. П. Структурні зміни в економіці України: порівняння із загальносвітовими тенденціями / Т.П. Шинкоренко // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 77-92.
13. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу /Й. А. Шумпетер ; пер. з англ. В. Старка. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2011. – 242 с.
14. Comparing crony capitalism around the world. // The Economist . – May 5th 2016 . – Access mode: <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2016/05/daily-chart-2>

REFERENCES

1. Brodel, F. (2006) *Materyalnaia tsyvylyzatsiya, ekonomyka y kapytalyzm, XV – XVIII vv. [Material civilization, economy and capitalism, XV - XVIII centuries]*. Moskov: Ves Mir [in Ukrainian].
2. Budkin, V. (2002). Peredumovy i rezultaty transformatsii vlasnosti u postsotsialistychnykh derzhavakh [Background and results of property transformation in post-socialist countries]. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 5, 76-82. [in Ukrainian].
3. Hluzman, S. (2016) O korruptsyy v SSSR y sehodnia [Corrupt Practices in the Soviet Union and today]. *Rakurs – Foreshortening*. Retrieved from <http://racurs.ua/1236-o-korruptcii> [in Ukrainian].
4. State Statistical Committee of the USSR (1989). *Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1988 h.: Statystycheskyi ezhehodnyk [National Economy of of the USSR in 1988 : Statistical Yearbook]*. Moskov: Finance and Statistics Retrieved from http://istmat.info/files/uploads/17073/narodnoe_hozyaystvo_ssr_v_1988_g.pdf [in Russian].
5. Ofisiynyi sait Vsesvitnoho Banku [Official website of the World Bank] Retrieved from <http://russian.doingbusiness.org/data/ exploreeconomies/ukraine>. [in Ukrainian].
6. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine] Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Paskhaver, O. (2003.) Ukrainski reformy, abo Pryvatyzatsiiu nikhto ne liubyt [Ukrainian reforms, or Nobody likes privatization]. *Dzerkalo tyzhnia*, 34. Retrieved from http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/ukrayinski_reformi,_abo_privatizatsiyu_nihtu_ne_lyubit.html [in Ukrainian].
8. State Statistic Service of Ukraine (2007). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2006 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2006]*. Kyiv: Konsultant [in Ukrainian].
9. Tertychnyi, O. O., Borodavka, O. A. (2015). Kumivskyi kapitalizm yak yavyshche suchasnoi ekonomiky Ukrainy [Crony capitalism as a phenomenon of the modern Ukraine's economy]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti - Journal of economy of transport and industry*, 51, 84-88. [in Ukrainian]
10. Khomenko, V. N., Kalinina, O. A. (2013) Problema onovlennia vidnosyn vlasnosti v Ukraini [The problem of updating property relations in Ukraine]. *Visnyk Prydniprovskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury – Bulletin of the Dnieper State Academy of Construction and Architecture*, 3, 57-61. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpabia_2013_3_16 [in Ukrainian].
11. Chemerys, V. (2011). Yak narodzhuvavsia kapitalizm [As the capitalism was born]. *Ukrainska pravda - Ukrainian Pravda*. Retrieved from <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/07/26/6419147/> [in Ukrainian]
12. Shynkorenko, T.P. (2006). Strukturni zminy v ekonomitsi Ukrainy: porivniannia iz zahalnosvitovymy tendentsiiamy [Structural changes in the economy Ukraine: comparisons with global trends]. *Ekonomika i prohnozuvannia - Economics and Forecasting*, 1, 77-92. [in Ukrainian]
13. Schumpeter, J.A. (2006) *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu [Theory of Economic Development: Study profits, capital, credit, interest and the business cycle]*. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].
14. The Economist (2016). Comparing crony capitalism around the world. Retrieved from <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2016/05/daily-chart-2/> [in English]

Одержано 15.09.2016 р.